
THE ROLE OF THE DEMOGRAPHIC FACTOR AS PART OF THE SOCIAL SECURITY SYSTEM

Vladimir Valkov

Department of Public Administration, UNWE – Sofia, Vladimir.valkov@unwe.bg

Abstract: Global, incl. and European demographic trends are typical for Bulgaria after the 1960s, when the influence of the post-war factors for accelerated reproduction of the population was exhausted. The industrialization of Bulgaria during this period "pulls" huge for our scale groups of rural population and directs it to the cities and industries of the economy. In this way many settlements and regions of the country are depopulated and this is especially visible in the last 10-15 years. The rate of population aging is increasing, the natural population growth is negative. The number of people over working age is increasing as a percentage of the population in Bulgaria, which in turn burdens the financial security system. The aim of this report is to show the essential role of the demographic factor as part of the social security system. The factors of mortality, birth rate and natural population growth will be expressed in a table, in order to show the clearly expressed role of the demographic factor as significant in the social security system. Migration also plays a key role in the dynamic world we live in for the social security system. Population migration is a demographic process consisting of changes in the residence of people inhabiting a certain area. Emigration is a process of leaving the population inhabiting a certain territory, while immigration is a process of settling people from other territories in a given territory, which leads to an increase in its population. The results of the study will clearly show that the continuing negative trends in Bulgaria regarding negative natural growth will have an increasing impact on this system, because able-bodied people will decrease, and hence there will be less social security contributions and with reduced contributions, there will be less social security funds. The main recommendations that can be made to improve the social security system in Bulgaria is that there is a clear trend in recent years, more and more people need social security. Therefore, a clear increase strategy for the birth rate is needed in order to influence the social security system as well. With a larger number of people of working age and a low unemployment rate, there will be a larger relative share of social security contributions. In conclusion, it can be summarized that the demographic factor is essential for the current model of the social security system in Bulgaria, rapid and timely reforms are needed to improve the social security system.

Keywords: demographic factor, social security system, birth rate, mortality, migration.

РОЛЯТА НА ДЕМОГРАФСКИЯТ ФАКТОР КАТО ЧАСТ ОТ СОЦИАЛНООСИГУРИТЕЛНАТА СИСТЕМА

Владимир Вълков

катедра „Публична администрация“, УНСС- гр. София, Vladimir.valkov@unwe.bg

Резюме: Глобалните, в т.ч. и европейските демографски тенденции, са характерни за България след 60-те години на миналия век, когато се изчерпва влиянието на следвоенните фактори за ускорено възпроизводство на населението. Индустриализацията на България през този период „изтегля“ огромни за нашите мащаби групи от селско население и го насочва към градовете и промишлените отрасли на икономиката. По този начин се обезлюдяват много селища и региони на страната и това е особено видимо през последните 10-15 години. Увеличават се темповете за застаряване на населението, естественият прираст на населението е отрицателен. Нараства броят на лицата в надтрудоспособна възраст като процент от населението в България, което от своя страна натоваарва финансово социалноосигурителната система. Целта пред настоящия доклад е да покаже съществената роля на демографския фактор като част от социалноосигурителната система. Ще бъдат изразени в таблица факторите смъртност, раждаемост и естествен прираст на населението, чрез което да се покаже ясно изразената роля на демографския фактор като значим в системата на социалноосигуряване. От съществено значение в динамичния свят, в който живеем за системата на социално осигуряване играе роля и миграцията. Миграцията на населението представлява демографски процес, състоящ се от промени в местожителството на лицата, населяващи определена територия. Емиграцията е процес на напускане на населението, населяващо определена територия, докато имиграцията е процес на заселване на лица от други територии в дадена територия, което води до увеличаване на нейното население. Резултатите от изследването ясно ще покажат, че продължаващите негативни тенденции в България относно отрицателния естествен прираст ще оказват все по-голямо влияние върху тази система, защото

работоспособните лица ще намаляват, а оттам ще бъдат по-малко и вноските и за социално осигуряване, а при намалени вноски, ще има по-малко средства за социално осигуряване. Основните препоръки, които могат да бъдат отправени за подобряване системата на социалноосигуряване в България е, че има ясно изразена тенденция през последните години, все повече лица се нуждаят от социално осигуряване. Следователно е необходима ясна стратегия за повишаване за раждаемостта, за да се повлияе и върху системата на социалното осигуряване. При по-голям брой лица в трудоспособна възраст и ниско равнище на безработица ще има по-голям относителен дял осигурителни вноски. В заключение може да се обобщи, че демографският фактор е от съществено значение за сегашния модел на социалноосигурителна система в България, необходими са бързи и своевременни реформи, за подобряване на системата за социално осигуряване.

Ключови думи: демографски фактор, социалноосигурителна система, раждаемост, смъртност, миграция.

1. УВОД

Глобалните, в т.ч. и европейските демографски тенденции, са характерни за България след 60-те години на миналия век, когато се изчерпва влиянието на следвоенните фактори за ускорено възпроизводство на населението. Индустриализацията на България през този период „изтегля“ огромни за нашите мащаби групи от селско население и го насочва към градовете и промишлените отрасли на икономиката. По този начин се обезлюдяват много селища и региони на страната и това е особено видимо през последните 10-15 години (Докова и Петров., 2010).

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Възрастовата структура на населението е основополагащ фактор като влияние върху социалноосигурителната система на България.

Табл. 1. Възрастова структура на населението на България за периода 1960 – 2060 г.

Година	Население в хиляди	На възраст 0-19 като процент от цялото население	На възраст 20-64 като процент от цялото население	На възраст 65+ като процент от цялото население	Население 65+ като процент от населението на възраст 20-64
1960	7 867,0	33,6%	58,9%	7,5%	13%
1970	8 489,6	30,8%	59,6%	9,6%	16%
1980	8 861,5	29,2%	59,0%	11,9%	20%
1990	8 818,9	27,6%	59,3%	13,1%	22%
2000	8 006,1	22,5%	60,9%	16,6%	27%
2011	7 327,2	18,3%	62,9%	18,8%	30%
2020	6 941,3	18,6%	59,3%	22,1%	37%
2030	6 439,1	17,7%	57,4%	24,8%	43%
2040	6 011,0	16,9%	55,0%	28,1%	51%
2050	5 642,7	17,5%	51,0%	31,5%	62%
2060	5 283,3	17,3%	48,9%	33,8%	69%

Изт.: Актюерски доклад на НСИ 2018г.

За периода от 2011 – 2060 г. от данните в таблицата се вижда, че населението на България ще намалява за всеки изминал период спрямо предходния, лицата, които са на 65 и повече години ще се увеличават, а тези, които са между 20-64 годишна възраст - ще намаляват, което ще доведе до голяма тежест върху социалноосигурителната система в сегашният и модел на осигуряване. Броят на лицата на възраст между 0-19 години след 2011 г. до 2060 г. ще има приблизително еднакви стойности като процент от цялото население на страната за посочените периоди.

Демографската структура или съставът на населението към даден момент се представя чрез статистически разпределения на съвкупността на населението по един или повече признаци. Основните признаци, по които в демографията се съставят разпределенията, са пол, възраст, семейно положение, местоживеене и др. Чрез т.нар. възрастова пирамида в демографията се представя двумерното разпределение на населението по признаците възраст и пол, демографското остаряване се представя като процес, при който делът на децата намалява, а делът на старите хора се увеличава.

Вторият основен вид статистически съвкупности, използван в демографските изследвания, са т.нар. периодни съвкупности на населението. Статистическите единици на природните съвкупности в демографията не са лица, нито групи от лица, а събития. Такива примери за периодни съвкупности са умрелите през определен период, родените деца през определен период, сключените бракове през определен период. За разлика от моментните съвкупности, чиито единици съществуват едновременно към даден момент във времето, единиците на периодните съвкупности възникват в течение на определен период. Тези съвкупности описват количествено преходите, които хората извършват от едно състояние в друго. Докато моментните съвкупности на населението се изучават чрез демографските структури, то периодните съвкупности се изучават главно чрез показатели за интензивност на процесите, коефициенти, вероятности и др. Първата стъпка към изучаването на демографските процеси, представени чрез периодни съвкупности, е да се установи техният обем и структура. Така напр. умрелите лица през дадена година се изучават чрез техния брой и различни структури - по възраст, пол, семейно положение и др.

Табл. 2. Раждаемост, смъртност и естествен прираст за периода 2015 - 2017 г. (души)

Година	Раждаемост	Смъртност	Естествен прираст
2015	65 950	110 117	-44 167
2016	64 984	107 580	-42 596
2017	63 955	109 791	-45 836

Изт. Обобщени данни за периода на НСИ.

Раждаемостта е един от основните демографски процеси. Тук тя се разбира като демографски процес, отразяващ резултата от репродуктивното поведение на жените, а именно родените деца. В статистиката се наблюдават отделно живородените и мъртвородените деца, като под живо раждане се разбира раждането на дете, което дава поне един от следните признаци на живот: дишане, сърдечна дейност, мускулна дейност. Следва да се отбележи, че в България съществува известно несъответствие при практическото прилагане на тази дефиниция, тъй като се използва срок, през който недоносеното дете трябва да живее след раждането, за да бъде записано като живо раждане, а не като аборт.

Раждаемостта е основен демографски процес и като такъв неговото развитие представлява интерес както за отделните държави, така и за световната общност. Проучванията показват, че през 1991 г. най-висока е раждаемостта е в Африка (44 на хиляда брутен коефициент и 6.1 тотален коефициент за раждаемост), а най-ниска е в Европа (съответно с коефициенти 13 и 1.7). В началото на 90-те години на миналия век раждаемостта в България не е по ниска от средноевропейската. След това обаче тя намалява, главно поради това, че много млади жени в репродуктивна възраст напускат страната. Като цяло след средата на 90-те се наблюдава ниска раждаемост в България, а най-често срещаният желан брой деца е две.

Освен раждаемостта друг основен процес е миграцията. Миграцията на населението представлява демографски процес, състоящ се от промени в местожителството на лицата, населяващи определена територия. Емиграцията е процес на напускане на населението, населяващо определена територия, докато имиграцията е процес на заселване на лица от други територии в дадена територия, което води до увеличаване на нейното население.

Взети заедно емиграцията и имиграцията образуват процеса на миграция. В демографията се изучават два вида миграции - вътрешна и външна. Вътрешната миграция се състои от миграционни потоци в рамките на дадена страна: между районите, в отделните населени места, между градовете и селата. Външната миграция се състои от миграционните потоци между държавите - напусналите страната и заселилите се в страната от други държави.

Табл. 3. Миграции и механичен прираст на населението за периода 2015 – 2017 г. (души)

Година	Заселени в страната	Изселени от страната	Механичен Прираст
2015	144 425	148672	-4247
2016	117 255	126 584	-9329
2017	139 068	145 057	-5989

Изт. Обобщени данни за периода на НСИ⁷

За регистриране на миграциите се използват различни методи и подходи, които се основават на разбирането за миграцията като акт за промяна на местоположението. В зависимост от времетраенето миграцията може да бъде временна и постоянна. Друг вид миграция са преместванията по повод на работа в друго населено място. Обикновено регистрацията на външната миграция се извършва чрез статистически листове, попълвани на граничните входно-изходящи пунктове в държавата. За постоянна външна миграция се приемат случаите, когато лицето отсъства от страната повече от една година.

През последните години изследванията на миграцията се фокусират върху изчисляване на т.нар. вероятности за мигриране. Целта на тези модели е да покажат какви биха били бъдещите изменения на населението, ако върху него въздейства определена система от естествено и механично движение. Основните причини, поради които хората мигрират, се разделят на две групи:

- икономически, свързани с нееднаквото икономическо развитие на отделните страни и региони на света;
- политически, тъй като в много райони на света съществува политическа нестабилност и големи маси от хора са принудени да търсят сигурност. Тези напрежения поражда големи миграционни вълни както към съседни, така и към по-далечни и по-стабилни и богати държави. Имигрантите от тази група обикновено искат политическо убежище в страната, в която влизат, и така да придобият специален статус на имигранти по политически причини.

В началото на преходния период емиграцията специално за България придобива особено големи размери. Това се свързва с емиграцията на етнически турци, за които икономическите, религиозните и политическите причини се комбинираха.

Имиграцията, особено към Западна Европа и развитите страни, често се дължи и на семейни причини. И това е така, защото част от имигрантите към тези страни са членове на семейства на чуждестранни работници, които в различните периоди са се заселили в тези страни. При наличието на висок процент безработни в тези страни и още по-голям процент безработни сред чуждестранното население западноевропейските страни, САЩ, Канада предприемат специална политика за ограничаване и дори за спиране на имиграцията.

Табл. 4. Прираст на населението за периода 2015 - 2017 г. (души)

Година	Естествен прираст	Механичен прираст	Общ прираст
2015	-44167	-4247	-48414
2016	-42956	-9329	-52285
2017	-45863	-5989	-51852

Изт.: Обобщени данни за периода на НСИ

Друг процес, който следва да бъде анализиран, е брачността. Тя е демографски процес, чиито единици са браковете. Статистически най-често се отчитат юридическите бракове, тези които се сключват чрез официална държавна регистрация. От брачния съюз между мъжа и жената се раждат деца, възпроизвежда се родът, отговаря се на същностна социална потребност. Това обяснява защо бракът най-често е бил обект на строга социална регулация.

Измерването на брачността се извършва чрез коефициенти за брачност. Използват се общи и групови: брутни и специфични коефициенти за брачност. Общ коефициент за брачност се изчислява като отношение между броя на браковете и цялото население. Той се използва рядко. Групов коефициент за брачност за жените се изчислява, като броят на браковете се отнесе към средногодишния брой на жените. Аналогично се изчислява и групов коефициент за мъжете. Специфичен коефициент за брачност може да се изчисли както за всички неомъжени жени, така и за отделни възрастови групи.

В съвременната демография все по-често се използва един сравнително нов измерител - синтетичен коефициент за брачност. Той се изчислява като сума от по възрастовите специфични коефициенти за брачност и показва какъв процент от жените биха сключили брак през целия си живот.

⁷ Заб. Според НСИ в механичния прираст от 2007 г. се включват само лицата, които са декларирали пред административните власти за промяна на настоящия си адрес от страната в чужбина и от чужбина в страната.

За измерване на бракоразводността се използват коефициенти за бракоразводност. Те могат да бъдат както брутни и специфични, така и общи и групови. Брутният коефициент за бракоразводност се изчислява като отношение между броя на бракоразводите през даден период и средногодишното население. Специфичният коефициент за бракоразводност се изчислява като отношение между броя на бракоразводите и средногодишното население в брак. Изчисляват се групови коефициенти за бракоразводност по пол, възраст и др.

Важна група специфични групови коефициенти са коефициентите за бракоразводност по продължителност на брака. Изчисляват се като отношение между броя на бракоразводите с определена продължителност на брака и средногодишния брой на браковете с тази продължителност.

В продължение на столетия бракът в Европа е бил необходимо условие за започването на семеен живот. При този традиционен модел на семейно поведение браковете са ранни и универсални, а тяхното прекратяване настъпва изключително като резултат от смъртта на единия от партньорите. Разводът е изключение, а поведението в семейството се управлява предимно от социалните норми. При този тип семейство силно са изразени вътрешносемейната йерархия и разделението на ролите. При традиционния тип семейно поведение неюридически бракове се наблюдават в онези кръгове от обществото, които са отдалечени от официалната власт. Това са т.нар. консенсуални бракове, които днес се срещат при циганите в много европейски държави. През последните две десетилетия в развитите и модерни общества се наблюдават извънбрачни младежки съжителства. Разпространението им у нас става много бързо, а причина за това вероятно е тяхната забрана през периода на тоталитаризма. Този нов тип извънбрачно съжителство внася нови елементи в понятието за брак и брачност. За първи път извънбрачни съжителства в съвременна Европа са регистрирани в масов мащаб в Швеция. Освен съвместния живот на двойката, в много случаи се създават близки отношения с родителите и другите роднини на партньора, появяват се и деца. По този начин извънбрачната раждаемост силно нараства, но социалната ѝ същност е твърде различна.

Към посочените до тук демографски процеси трябва да бъде добавен и друг основен процес - смъртността. Смъртността, наред с раждаемостта, е основен демографски процес, определящ броя и структурите на населението. Този процес води до намаление на населението.

Напречният анализ на смъртността е насочен към характеризиране на процеса в рамките на някакъв период, най-често една година. Изучава се интензивността на смъртността в различни възрастови, възрастово-полови и др. групи от населението. Това става чрез изчисляване на коефициенти за смъртност. Много често обект на анализ е влиянието на различни фактори върху динамиката и вариацията на смъртността. Ако целта е да се установи влиянието на образованието върху смъртността, е възможно да се сравняват групи от населението с различна степен на образование спрямо равнището на смъртност. При възприемането на такъв подход е много важно сравняваните групи да са стандартизирани, да бъдат максимално еднородни по отношение на другите признаци, които биха могли да оказват влияние върху смъртността. Ако групите не са стандартизирани, резултатите от анализа ще бъдат повлияни от различни фактори. За всяка възраст по възрастовият коефициент се получава като отношение между броя на починалите на тази възраст през съответната година и средногодишното население на същата възраст. Основните показатели за интензивност:

- коефициент за смъртност, който се изчислява като отношение между общия брой на починалите през годината и средногодишното население;
- по възрастови коефициенти за смъртност, които се изчисляват като отношение на починалите лица на дадена възраст и средногодишното население на същата възраст. Могат да се изчисляват и други групови коефициенти за смъртност по пол, местоживееене, професии, образование и др. Възрастта винаги се явява основен фактор за смъртта. В началните възрасти от живота смъртността е висока, с увеличаване на възрастта тя бързо намалява, за да остане ниска в средните възрасти, а след определена възраст започва да се покачва;
- коефициент за детска смъртност, който се изчислява по специален начин като отношение между броя на умрелите деца на възраст под една година и броя на родените деца през годината.

Общите коефициенти за смъртност, подобно на общите коефициенти за раждаемост, силно се влияят от възрастовата структура. За елиминиране на това влияние в демографския анализ намират приложение стандартизирани коефициенти за смъртност. Използва се права и обратна стандартизация. При правата стандартизация се изчислява брой на починалите лица, чрез използвани на стандартни тегла. При обратната стандартизация се използва стандартна по възрастова смъртност и реално по възрастово разпределение на смъртността.

Що се отнася до директно стандартизирания коефициент, той е равен на очаквания брой починали лица при стандартна по възрастова структура и наблюдавана по възрастова смъртност на 1000, докато индиректно

стандартизиращият коефициент е равен на очаквания брой починали лица през стандартна по възрастова смъртност и наблюдавана възрастова структура на 1000.

В надлъжен аспект смъртността се изучава чрез нейното проявление в реалните поколения. Надлъжният анализ на смъртността е проследяване на едно или повече поколения по отношение на броя на смъртните случаи. Обект на изследване е т.нар. порядък на смъртните случаи, т.е. интензивността на смъртността в различните възрасти. Изчисляват се вероятности за умирање на определена възраст, които са отношения между броя на починалите на тази възраст лица, принадлежащи към дадено поколение, към доживелите към съответната възраст.

Изследванията на смъртността не се ограничават само с установяване на нейното равнище, динамика, възрастово разпределение. Интерес представлява и структурата на смъртността по причини. В по-широк план демографията изучава причините за смъртта, като използва международната класификация на болестите. За характеризиране на смъртността по причини се изчисляват коефициенти за смъртност по причини. Подобни коефициенти се изчисляват както за цялото население, така и по отделно за двата пола. Наблюдават се съществени разлики между половете по отношение на смъртността по причини.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Без никакво съмнение всички тези демографски процеси играят огромна роля върху системата на социалното осигуряване. Продължаващите негативни тенденции в България относно отрицателния естествен прираст ще оказват все по-голямо влияние върху тази система, защото работоспособните лица ще намаляват, а оттам ще бъдат по-малко и вноските и за социално осигуряване. А при намалени вноски, ще има по-малко средства за социално осигуряване.

Друга ясно изразена тенденция за България през последните години е, че все повече лица се нуждаят от социално осигуряване. Следователно е необходима ясна стратегия за повишаване за раждаемостта, за да се повлияе и върху системата на социалното осигуряване. При по-голям брой лица в трудоспособна възраст и ниско равнище на безработица ще има по-голям относителен дял осигурителни вноски.

ИЗТОЧНИЦИ

- Докова, С., & Петров, К. (2010). Геодемография . Авангард Прима,
Данева, И. (2018). Осигуряване и осигурителен пазар ., Нов Български университет
Иванов, П. (2014). Патриотични семинари: Демографската катастрофа., Ахат
Миграционните вълни – минало, настояще и бъдеще., (2017). ЮЗУ „Неофит Рилски“
Национален статистически институт (НСИ)
Кръстева, А. (2014). От миграция към мобилност., Нов Български университет
Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България – том 3: Миграции и национална идентичност
Сугарева., М. (2014). Демография. Методи на демографията., УИ „Паисий Хилендарски“
Жекова, В. (2011). Промени в брачността и раждаемостта в България ., АИ „Проф. Марин Дринов“
Василева, Е. (2018). Стратегическо планиране на регионалното развитие ., УНСС,
Петров, К. (2021). Геоурбанистични системи и развитие на градовете., УНСС,